

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ТАРЫХ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ИСТОРИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. HISTORY

e-ISSN: 1694-867X

№2(5)/2024, 1-7

УДК: УДК: 94(575.2):378

DOI: [10.52754/1694867X_2024_2\(5\)_1](https://doi.org/10.52754/1694867X_2024_2(5)_1)

**КЫРГЫЗСТАНДА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА
ӨНҮГҮШҮ: ТАРЫХЫЙ СЕРЕП (1930-1980-ЖЖ.)**

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ:
ИСТОРИЧЕСКИЙ ОБЗОР (1930-1980 ГГ.)

THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF HIGHER EDUCATION IN KYRGYZSTAN: A
HISTORICAL REVIEW (1930-1980)

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

Арстанов Сабыркул Абдиманатович

т.и.к., доцент, Ош мамлекеттик университети

к.и.н., доцент, Ошский государственный университет

Dr. Professor, Osh State University

sarstanov@oshsu.kg

Абдусатор кызы Феруза

Абдусатор кызы Феруза

Абдусатор кызы Феруза

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

masters student, Osh State University

КЫРГЫЗСТАНДА ЖОГОРКУ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨНҮГҮШҮ: ТАРЫХЫЙ СЕРЕП (1930-1980-ЖЖ.)

Аннотация

Бул макалада Кыргызстанда жогорку билим берүү системасынын 1930-1980-жылдардагы калыптанышы жана өнүгүшү изилденген. Советтик доордо билим берүү системасынын өзгөчөлүктөрү, алгачкы жогорку окуу жайларынын ачылышы жана алардын өнүгүү этаптары каралган. Согуш жылдарындагы билим берүүнүн абалы жана согуштан кийинки мезгилдеги өзгөрүүлөр баяндалат.

Ачык сөздөр: Жогорку билим берүү, Кыргызстан, Совет доору, билим берүү системасы, жогорку окуу жайлары, педагогикалык институт

Становление и развитие высшего образования в Кыргызстане: исторический обзор (1930-1980 гг.)

Аннотация

В данной статье исследуется становление и развитие системы высшего образования в Кыргызстане в период с 1930 по 1980 годы. Рассматриваются особенности образовательной системы в советский период, открытие первых высших учебных заведений и этапы их развития. Описано состояние образования в годы войны и изменения в послевоенный период.

Ключевые слова: Высшее образование, Кыргызстан, советский период, система образования, высшие учебные заведения, педагогический институт

The formation and development of higher education in kyrgyzstan: a historical review (1930-1980)

Abstract

This article explores the formation and development of the higher education system in Kyrgyzstan during the period from the 1930s to the 1980s. It examines the features of the Soviet-era education system, the establishment of the first higher educational institutions, and their stages of development. The state of education during the war years and the changes in the post-war period are discussed.

Keywords: Higher education, Kyrgyzstan, Soviet era, education system, higher educational institutions, pedagogical institute

Киришүү. Кыргызстанда жогорку билим берүү системасынын калыптанышы жана өнүгүшү 20-кылымдын 30-жылдарынан баштап Совет доорундагы экономикалык, социалдык жана маданий саясаттын алкагында ишке ашкан. Бул мезгилде билим берүү системасы СССРдин жалпы идеологиялык жана экономикалык муктаждыктарына ылайыкташтырылган. Ушул жылдардан тарта жогорку билим берүү тармагында фундаменталдуу өзгөрүүлөр жана институционалдык калыптануулар орун алган.

Негизги бөлүк. Революцияга чейин Кыргызстан Орус империясынын колониялык чет аймагы болуп, элди агартуу жана билим берүү тармагында көңүл буруудан четте калган. СССРде 1926-жылдагы эл каттоонун маалыматтары боюнча 9 жаштан жогорку курактагы калктын сабаттуулугу өлкө боюнча 51,1% түзгөн, ал эми Кыргызстанда бул көрсөткүч 16,5% гана болгон [2, 76-89]. Кыргызстан алдында билим берүүнүн негиздерин түзүү, мугалимдерди, эл чарбасынын тармактары боюнча адистерди даярдоо аркылуу республикага кадрларды камсыздоо сыяктуу оор тапшырма турган.

1925-жылдын 25-октябрында Фрунзе шаарында Кыргыз агартуу институту – Кириппрос ачылган, ал 1928-жылы Кыргыз педагогикалык техникуму болуп өзгөртүлгөн. 1932-жылдын 13-январында Кыргыз педагогикалык техникумунун базасында Кыргызстандагы биринчи жогорку окуу жайы – Кыргыз мамлекеттик педагогикалык институту (КМПИ) ачылган. Ал 1951-жылы М.В.Фрунзе атындагы Кыргыз мамлекеттик университети болуп кайра түзүлүп, 1972-жылы СССРдин 50 жылдыгы атындагы Кыргыз мамлекеттик университети деп өзгөртүлгөн.

1932-жылдын 5-ноябрында КМПИнин расмий ачылышы Кыргыз АССРинин БАК төрагасы А. Орозбеков жана Кыргыз обкомунун катчысы Б.Исакеевдердин катышуусунда өткөрүлгөн. Институт биологиялык, физика-математика, адабият жана коомдук илимдер факультеттеринен турган курам менен өз ишин баштаган [4]. Аталган окуу жай М.В.Фрунзе атындагы педагогикалык институт деп аталган. 1934-жылы КМПИде шаардык мугалимдер үчүн кечки бөлүм ачылган. 1935-жылдын күзүндө эки жылдык окуу мөөнөтү менен мугалимдер институту, 1936-жылы беш жылдык мөөнөттүү сырттан окуу бөлүмү уюшулган.

Ченемдик-документтреге ылайык, бул мезгилде жогорку окуу жайларына СССРдин 35 жашка чейинки жана орто билимдүү бардык жарандары тапшыра алышкан. Ар бир студентке студенттик билет жана бирдиктүү матрикул (зачеттук китепче) берилген. СССР Министрлер Советинин жана БК ВКП(б)нын 1936-жылдын 23-июнундагы токтомуна [4] ылайык, ЖОЖдордогу окутуунун негизин лекциялар, семинардык жана лабораториялык сабактар, мектептердеги педагогикалык практика менен айкалышкан окутуу түзгөн. Окутуу процессинин негизги формасы лекция болгон, ал аудиториялык убакыттын 50%ын ээлеп, олуттуу идеологиялык жүк тарткан. Семинардык жана практикалык сабактардын негизги милдети булактар жана адабият менен өз алдынча иштөө көндүмдөрүн иштеп чыгуу болгон, алар докладдар жана рефераттар негизинде жүргүзүлгөн.

Кыргыз АССРинин жер боюнча элдик комитетинин кеңешинин «Зооветеринардык институтун түзүү жөнүндө» [6] 1931-жылдын 30-январында Токтому чыккан. Алдын ала даярдык иштери жасалгандан кийин, 1933-жылдын 30-январында Фрунзе зооветеринардык институту түзүлгөн. Институттун өзүнө тиешелүү окуу-өндүрүштүк комплекси, чоң жер тилкелери, мал чарба фермалары, кошо түзүлгөн [2, 76-89].

Кыргыз ССР Элдик Комиссарлар Кеңешинин 1939-жылдын 16-апрелиндеги Токтому [3] кабыл алынып, анын 1- пунктунда “1939-жылдын 1-сентябрынан Фрунзе шаарында Кыргыз мамлекеттик медициналык институту ачылсын жана 1-курска 200 студент кабыл алынсын” деп белгиленген. Аталган жогорку медициналык окуу жайдын пайдубалын курууга Москва, Санкт-Петербург, Харьков жана Киев шаарларынан чакырылган профессорлор жана окутуучулар көмөктөшкөн.

1939-жылы Ошто, 1940-жылы Караколдо мугалимдер институттары ачылган. Ушул максаттуу иштердин натыйжасында жогорку окуу жайлардын тармагы өнүгүп, өлкөнүн илимий потенциалы калыптана баштады.

Мамлекет алгач педагогикалык окуу жайларды жана жогорку окуу жайларды ачуу аркылуу билим берүү базасын түзүп, андан кийин айыл чарба сектору үчүн адистерди даярдоо базасын түзгөн. Андан ары башка маанилүү тармактар үчүн адистерди даярдоо боюнча атайын иштер жүргүзүлө баштаган: темир жол курулушу үчүн темир жол адистерин даярдоо зарыл болгон; республикалык өнөр жай тармагына квалификациялуу жумушчулар керек болчу; калыптанып жаткан саламаттыкты сактоо системасы өзүнүн медициналык кадрларын даярдоого муктаж эле.

Бирок, 1940-жылы ЖОЖдордо окуу үчүн төлөм киргизилген, бул көптөгөн студенттердин материалдык абалын начарлатып, кээ бир студенттердин университеттерден чыгып кетишине алып келген. 1940-жылы Кыргыз ССРинде 3100 студент бар болчу, алардын жарымына жакыны КМПИде окушкан. Институт бардык кыйынчылыктарга карабастан өсүп, бул ЖОЖдун мындан аркы өнүгүүсүн талап кылган [4].

Улуу Ата Мекендик согуш жылдары жогорку билим берүү системасы чоң сыноолорго туш болгон. Көптөгөн мугалимдер жана студенттер фронтко кетишкен. Ошол эле мезгилде Кыргызстан эвакуацияланган мекемелер жана окумуштуулар үчүн коопсуз аймакка айланган. Согуш жылдары республикада илимдин жана билим берүүнүн өнүгүшү уланган. Кыргыз педагогикалык институтунун жана башка окуу жайларынын базасында жаңы адистиктер боюнча билим берүү иштери уюштурулган. Кыргызстанга Россиядан жана Украинадан эвакуацияланган жогорку окуу жайлардын бөлүмдөрү убактылуу иш жүргүзүшкөн. Бул окуу жайлар өлкөнүн билим берүү системасын байытып, илимий иштердин көлөмүн арттырган.

Мисалы, 1942-жылдын сентябрында Ростов шаарындагы мамлекеттик университет жана педагогикалык институт Ош шаарына көчүрүлүп келинген. Курамында 9 профессор, 25 доцент, 30 дан ашуун окутуучу, ассистент жана лаборанттары бар Ростовдун эки жогорку окуу жайлары жана согуш убагындагы шартка ылайык бир окуу жайга биригишкен. Жергиликтүү партиялык, советтик бийлик органдарынын чечими менен согуштун башталышында жабылып калган Оштогу мугалимдер институтунун окуу имараты, эки мектептин 18 класстык бөлмөсү эвакуацияланып келген Ростов университетинин карамагына өткөрүлүп берилген [1].

Бул университеттин профессордук окутуучулук курамы аз убакыттын аралыгында эле окуу процессин уюштурууга жетишип Ош шаарынын, областтын коомдук-саясий урмушуна активдүү аралаша башташкан. Илимий-изилдөө жана методикалык ишмердүүлүктүн натыйжасында Ростов университетинин жамааты ар бири 80-90 беттен турган 61 кол

жазманын материалдарын басмага даярдаган. 1942-1944-жылдары, согуш мезгилине карабастан, университеттин үч окумуштуусу өздөрүнүн илимий диссертацияларын коргоого жетишкен.

1942-1944-жылдар аралыгында Ростов университетинин жамааты Кыргызстанда, анын ичинде Ош аймагында, коомдук-маданий жашоону өнүктүрүүгө олуттуу салым кошууга жетишкен. Бул тууралуу 1944-жылдын 7-февралында Ош облус аткаруу комитетинин элдик депутаттары тарабынан жөнөтүлгөн №346/1 протоколундагы өтүнүчтө айтылган. Анда РГУнун 18 кызматкерин Кыргыз ССРинин мамлекеттик жана өкмөттүк сыйлыктары менен сыйлоо сунушу берилген [1].

Ростов мамлекеттик университети (РГУ) кайрадан Ростовго 1944-жылдын 2-майында көчүрүлгөн. Ростов университетинин мекенине кайтуу процесси менен байланыштуу Кыргыз ССРинин өкмөтү 1944-жылдын 21-мартында Ош мугалимдер институтунун ишин кайра жандандыруу тууралуу токтом кабыл алган. Кыргыз ССРинин Эл агартуу эл комиссариаты (Наркомпрос) менен макулдашуунун негизинде РГУда билим алып жаткан 116 студент Ош мугалимдер институтуна которулган.

Согуштан кийинки мезгилде жогорку билим берүү системасын калыбына келтирүү жана мындан ары өркүндөтүү негизги милдет катары коюлган. Бул жылдары адистерди даярдоого өзгөчө басым жасалды. Кийинчерээк (1950-жылдары), өнөр жайдын өнүгүп жаткан тармактары үчүн адистерди даярдай турган жогорку окуу жайлар ачыла баштаган. 1951-жылдын 1-августунда Ош мугалимдер институту Ош педагогикалык институту (ОМПИ) болуп өзгөртүлгөн. Биринчи курс үчүн 250 студент кабыл алуу планы менен ал 2-категориядагы жогорку окуу жайлардын катарына кирген.

1952-жылы 7-августта Кыргыз аялдар мугалимдер институту Кыргыз аялдар педагогикалык институту болуп, В. В. Маяковскийдин ысымы ыйгарылган. Анда беш факультет: тил жана адабият, физика-математика, жаратылыш таануу жана химия, география жана тарых факультеттери иштей баштаган. Кийинки жылдары, Каракол педагогикалык институту (1953), Фрунзе политехникалык институту (1954), Дене тарбия жана спорт институту (1955), Кыргыз мамлекеттик искусство институту (1967), Фрунзе орус тили жана адабияты педагогикалык институту (1979) ачылган [5].

1950-1960-жылдар Кыргызстанда жогорку окуу жайларынын сандык жана сапаттык жактан өсүшү менен мүнөздөлөт. Бул мезгилде республиканын экономикасынын адистерге болгон муктаждыгы улам артып турган. Ошондой эле бул жылдары айыл чарба, инженердик-техникалык жана маданий багыттагы адистерди даярдоо иштери жолго коюлган. Жогорку билим берүү жайларынын санынан тышкары, алардын материалдык-техникалык базасы да чыңдалган.

1970-1980-жылдары Кыргызстанда жогорку билим берүү системасы дагы да интенсивдүү өнүккөн. Бул мезгилде республикада илимий кадрларды даярдоо жана илимий-изилдөө иштерин жүргүзүү негизги орунга чыкты. КМУ, Политехникалык институту, ОМПИ жана айыл чарба институттары жогорку адистик билим берүүнүн флагмандары болуп саналган. 1973-жылы Кыргыз мамлекеттик искусство институту ачылып, маданият жана өнөр тармагында адистерди даярдоо мүмкүнчүлүгү түзүлгөн. 1980-жылдардын башында

Кыргызстандагы 10 жогорку окуу жайында жалпысынан 55 миңден ашык студенттер билим алган [5].

Ошондой эле, республикада бул жылдары ЖОЖдордо аспирантура ишке киргизилип, илимий кадрларды даярдоо системасы өркүндөтүлгөн. Бул жылдары илимий-изилдөө институттарынын саны көбөйүп, республиканын социалдык-экономикалык өнүгүүсүнө чоң салым кошулган. Советтик борборлоштурулган пландуу экономиканын шартында билимге жеткиликтүүлүктү кеңейтүү саясаты айыл жергесиндеги элдин билим деңгээлин көтөрүүгө, илимдин өнүгүшүнө жана бүгүнкү күндө айтылып жүргөндөй, гендердик теңчиликке, ошондой эле Кыргызстан аймагында жашаган элдердин өз ара түшүнүшүүсүнө өбөлгө түзгөн.

Советтик мезгилди мүнөздөгөндө, бул процесс билим берүүнүн жана маданияттын өнүгүүсүндө олуттуу роль ойногонун далилдөөнүн кереги жок, бул көрүнүш айкын эле. Ал мезгилдеги маданий революциянын маңызы элдин кенен катмарын адамзат топтогон руханий байлыктарга тартууда болгон. Бул процесс орус тили аркылуу, орус жана дүйнөлүк маданиятка жакындатуу аркылуу, андан кийин өлкөнүн элдеринин маданиятын өнүктүрүү, улуттук маданияттардын өз ара байланышы жана СССР элдеринин көп улуттуу маданиятын калыптандыруу аркылуу ишке ашкан.

Жыйынтык. Кыргызстанда жогорку билим берүү системасы 1930-1980-жылдар аралыгында маанилүү өзгөрүүлөрдү башынан кечирген. Баштапкы баскычта кадрларды даярдоо негизги багыт болсо, кийинчерээк илимий изилдөөлөргө жана жогорку билим берүүнү системалаштырууга басым жасалган. СССРдин курамында турган мезгилде республикада жогорку билим берүү тармагы өсүп, Кыргызстандын илимий жана маданий потенциалын жогорулаткан. Бул тарыхый мезгилдеги жетишкендиктер бүгүнкү күндөгү билим берүүнүн милдеттерине бекем пайдубал болуп саналат [7].

Колдонулган адабияттар

1. Арстанов С., Байсубанов М. Вклад ОшГУ в Великую победу // Эл. шилтеме: <https://kutbilim.kg/ru/news/inner/vklad-oshgu-v-velikuyu-pobedu-ru/>
2. Айнекенова Ч.А. Проблемы социально-экономических преобразований в переходные периоды истории Кыргызской Республики. Б., 2019. 336 с.
3. Ахунбаев атындагы КММАнын тарыхы // Эл. шилтеме: <https://www.kgma.kg/kg/academy/general-information/history>
4. Кадыралиева Н.Ш. История подготовка педагогических кадров историков в вузах Кыргызстана (1932-1991 гг.) // Известия вузов, № 8, 2012
5. Мусаев А. Трансформация высшего образования: модели мировых университетов и перспективы для Кыргызстана // Эл. шилтеме: <https://kutbilim.kg/ru/analytics/inner/transformatsiya-vysshego-obrazovaniya-modeli-mirovyh-universitetov-i-perspektivy-dlya-kyrgyzstana/>
6. Скрябин атындагы кыргыз улуттук агрардык университетинин түптөлүш тарыхынан // Эл. шилтеме: <https://knau.kg/kg/universitet-zh-n-nd/>
7. Мурзалиев, М. А. Кыргызстандагы жогорку билим берүү системасын эл аралык билим берүү системасына интеграциялоо боюнча саясий механизмдер жана шарттар /

М. А. Мурзалиев // Вестник Ошского государственного университета. – 2021. – Vol. 2, No. 3. – P. 78-86. – DOI 10.52754/16947452_2021_2_3_78. – EDN KEGWTK.